

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ “ΝΟΗΜΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ,,
ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Ἰπὸ
ΘΕΟΦΙΛΟΥ Α. ΒΕΪΚΟΥ
Ἐκτάκτου Καθηγητοῦ
τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας

Ἡ φιλοσοφία διατηρεῖ βέβαια ἐνεργὸ καὶ ἀκμαῖο τὸ θεωρητικὸ ἐνδιαφέρον μας γιὰ τὸν κόσμο, ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς θεωρητικῆς αὐτῆς δραστηριότητος δὲν εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θετικά, γιὰτὶ δὲν ἐξετάζουμε κριτικά τις προϋποθέσεις τοῦ φιλοσοφεῖν. Φιλοσοφεῖν βασικά δὲν σημαίνει κατασκευὴ πᾶνω σὲ ἓνα ὑπεσχημένο δόγμα γιὰ μιὰν ὀποιαδήποτε μεταφυσικὴ καὶ κοσμοθεωρία, ἀλλὰ καθαρὴ, κριτικὴ καὶ ἐλεγχόμενη σκέψη. Ὅταν μάλιστα πρόκειται γιὰ ἓνα τόσο σημαντικὸ καὶ ἔσχατο φιλοσοφικὸ πρόβλημα, ὅπως εἶναι ἀπὸ τὸν Hegel ἰδιαίτερα καὶ ὕστερα τὸ «νόημα τοῦ κόσμου»¹, εἶναι βασικά ἀναγκαῖα μιὰ κριτικὴ τῶν ἴδιων του προϋποθέσεων.

Ὁ Wittgenstein² εἰσηγεῖται ὅτι τὸ νόημα τοῦ κόσμου, ὡς συνόλου τῶν γεγονότων καὶ καταστάσεων, «πρέπει νὰ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο». Ἡ ἀναζήτησις τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς δὲν προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ τί συμβαίνει στὸν κόσμο τῆς ἐμπειρίας. Ἔτσι πρόβλημα νοήματος τῆς ζωῆς εἶναι χωρὶς σημασία καὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ γίνεταί λόγος γι' αὐτό, μιὰ καὶ ἓνα τέτοιο πρόβλημα ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ κόσμου καὶ κατὰ συνέπεια τὰ ὅρια αὐτοῦ ποὺ μπορεῖ νὰ λεχθῆ μετὰ τὴ γλώσσα³.

Ἀνάμεσα σὲ μιὰ τέτοια ἀπόλυτη στάση σιωπῆς⁴ καὶ στὴν τακτικὴ τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας νὰ προβᾷ ἀλλή ἀνέλεγχτες γενικὲς θεωρίες γιὰ τὸ νόημα τοῦ κόσμου (π. χ. ὀπτιμισμός, πεσσιμισμός, μελιорισμός), βασιζόμενες σὲ μιὰν ὀρισμένη πρό-ληψὴ νοήματος, σὲ μιὰ προ-κατανόησις τοῦ κόσμου, ἔχει, νομίζω, σημαντικὴ καὶ κρίσιμη θέσις μιὰ κριτικὴ καὶ ἀναλυτικὴ τῶν προϋποθέσεων: ποιὲς ἀναγκαῖες καὶ πραγματικὲς προϋποθέσεις πρέπει πάντοτε νὰ προβάλλωνται⁵, προκειμένου νὰ γίνῃ λόγος ἢ διάλογος περὶ «νόημα»

1. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, Sämtliche Werke, ἐκδ. H. Glockner, τόμ. 7ος, Stuttgart 1964, 36: ἡ φιλοσοφία παρουσιάζεται ὡς κατανόησις τοῦ νοήματος τοῦ κόσμου.

2. Tractatus logico-philosophicus, London / New York 1963, 6.41. Πβ. μαζὶ 1.1 - 1.13.

3. Tractatus, 5.6: «Τὰ ὅρια τῆς γλώσσας μου σημαίνουν τὰ ὅρια τοῦ κόσμου μου».

4. Ἡ στάσις αὐτὴ τοῦ Wittgenstein δὲν εἶναι βέβαια παράξενη, ἀν λ. χ. ἔχη κανεὶς ὑπόψιν τις γενικὲς προτάσεις του: «τὸ σύνολο τῶν ἀληθινῶν προτάσεων εἶναι... τὸ σύνολο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι καμιὰ ἀπὸ τις φυσικὲς ἐπιστῆμες. Ὁ σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ λογικὴ διασάφισις τῶν σκέψεων. Ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι καμιὰ διδασκαλία, ἀλλὰ μιὰ δραστηριότητα. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι «φιλοσοφικὲς προτάσεις» ἀλλὰ ἀποσαφήνισις προτάσεων» (Tractatus, 4.11 - 4.112).

5. A. Diemer, Was heisst Philosophie? Düsseldorf philosophische Bausteine II, Düsseldorf 1970, 28.

τος του κόσμου»; Πρόκειται για ένα κριτικό πρόβλημα που ή διαπραγματεύσή του επικαλείται βασικά μιὰ διασάφηση τῆς σημασίας του ὄρου «νόημα του κόσμου».

Τί σημαίνει «νόημα του κόσμου»; Ἐάν «ὁ κόσμος εἶναι τὸ σύνολο τῶν γεγονότων»¹ καὶ τῶν καταστάσεων, θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ γίνεταί λόγος γιὰ νόημα του κόσμου χωρὶς νὰ προϋποτίθεται ἓνα «καθολικὸ χρονικὸ»² ἢ ἀρχειῶ γεγονότων καὶ καταστάσεων. Ἐτσι τὸ νόημα του κόσμου θὰ συνίστατο στὸ νόημα του συνόλου τῶν περιπτώσεων αὐτῶν. Ἄλλὰ τὸ ἀνθρωπίνως δυνατὸ εἶναι νὰ γνωρίζουμε κατὰ κάποιον τρόπο τὸ νόημα ἑνὸς μόνον ἀπειροελάχιστου κλάσματος τῶν γεγονότων καὶ καταστάσεων πού συνθέτουν τὸ καθολικὸ γεγονὸς του κόσμου³. Πῶς, λοιπὸν, εἶναι δυνατὸ νὰ ἐκτιμηθῇ τὸ νόημα του κόσμου, μιὰ καὶ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχουμε καμιάν ἐμπειρία του συνόλου του; Μ' ἄλλα λόγια, κάθε πρόταση γιὰ τὸ νόημα του κόσμου κείταται πέρα ἀπὸ κάθε ἐμπειρία⁴. Ἐκεῖνος πού βεβαιώνει ὅτι ὁ κόσμος ἔχει νόημα καὶ ἐκεῖνος πού τὸ ἀρνεῖται, σκέπτονται πέρα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία. Ἐτσι μιὰ κοινὴ συμφωνία πάνω σ' αὐτὸ ἐξασφαλίζει μιὰ πρώτη ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ νὰ ἔρθουν δύο ἢ περισσότεροι φιλόσοφοι σὲ συζήτηση μεταξύ τους. Καὶ μιὰ τέτοια προϋπόθεση δὲν ἐπιτρέπει καμιά πρόληψη νοήματος, καμιάν a priori κατανόηση του κόσμου. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ προϋπόθεση «τὸ νόημα του κόσμου κείταται πέρα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία» δημιουργεῖ μιὰν ἔσχατη

1. Wittgenstein, Tractatus, 1.1, 1.2.

2. M. Black, A Companion to Wittgenstein's «Tractatus», Cambridge 1964, 30.

3. Πβ. J. Hospers, An Introduction to Philosophical Analysis, 2η ἐκδ. London 1967 (1953), 308, ὅπου ὁ περιορισμὸς αὐτὸς ἐπισημαίνεται ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς αἰτιότητος.

4. Τὸ ἐπιχείρημα πού πρόβαλε ὁ Bergson, Les deux sources de la Morale et de la Religion, Paris 1948, 277, γιὰ νὰ στηρίξῃ ἓναν «ἐμπειρικὸ ὀπτιμισμὸν», ὅτι «ἡ ἀνθρωπότητα κρίνει καλὴ τὴ ζωὴ στὸ σύνολό της μιὰ καὶ ἐπιμένει σ' αὐτήν», ἀποτελεῖ argumentum e silentio. Εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπαναπαύεται κανεὶς ἀπροβληματίστα στὸ δεδομένο, αὐτὸ πού ἴσως φαίνεται αὐτονόητο, ὅτι ὁ κόσμος ἔχει νόημα μιὰ καὶ ἡ μεγίστη πλειονότητα τῶν ἀνθρώπων συγκατατίθεται νὰ ζῆ; Ἄλλὰ τὸ ἐπιχείρημα του Bergson προϋποθέτει ὅτι ἡ ἐπιμονὴ τῆς ἀνθρωπότητος νὰ συνεχίξῃ τὴ ζωὴ της εἶναι θέμα ἐλευθέρως καὶ συνειδητῆς ἐκλογῆς. Ἐάν λοιπὸν ἡ αὐτοκτονία ἀποτελῇ τὴ μόνη δυνατότητα πού δείχνει ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ἓνα γεγονὸς τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἀνακληθῇ, ὅτι ἡ ζωὴ δὲν εἶναι ἀναπόφευκτη ὅπως ὁ θάνατος, ὁ Bergson θὰ πρόβαλλε πιὸ ἐπιδητικὸ τὸ ἐπιχείρημά του, ἂν ἔνοιούσε ὅτι δὲν ὑπάρχουν σοβαρὲς περιπτώσεις αὐτοκτονίας, πού νὰ ὀφείλωνται στὸ φιλοσοφικὸ ἐπιχείρημα γιὰ τὸ ἀνόητο καὶ τὸ παράλογο του κόσμου. Ὁ Camus λ. χ. (Le mythe de Sisyphe, Paris 1942) πβ. τὴν εἰσαγωγὴ του L'homme révolté, Paris 1951), πού παρουσιάζει τὴν αὐτοκτονία μ' αὐτὸ τὸ νόημα ὡς μοναδικῆς σημασίας φιλοσοφικὸ πρόβλημα, συνθέτει ἀπλῶς ἓναν τεχνικὸ δραματικὸ διάλογο, στὰ πλαίσια του ὁποῖου «ζωὴ» καὶ «θάνατος», «νόημα» καὶ «παράλογο» ἀνταλλάσσουν ἐπιχειρήματα.

φιλοσοφική βάση, στὸ ἐπίπεδο τῆς ὁποίας εἶναι ἀδιανόητη ὁποιαδήποτε διαφοροποίηση ἀπόψεων, οἱ ὁποῖες δὲν βασίζονται σὲ κριτική ἀνάλυση τῶν προϋποθέσεων τοῦ προβλήματος στὸ ὁποῖο ἀναφέρονται.

Ἀντιπαράτασσονται οἱ δύο ἀποφασιστικὲς θέσεις: «ὁ κόσμος ἔχει νόημα» καὶ «ὁ κόσμος δὲν ἔχει νόημα». Στὴ διαμάχη πρέπει ἀρχικὰ νὰ ὑπεισέλθῃ τὸ ἀναλυτικό - φιλοσοφικὸ πρόβλημα: τί ἐννοεῖται στὶς δύο ἀντιμαχόμενες ἀπόψεις μὲ τοὺς ὄρους «κόσμος» καὶ «νόημα»; Μήπως ἐκεῖνος ποὺ βεβαιώνει ὅτι ὁ κόσμος ἔχει νόημα καὶ ἐκεῖνος ποὺ τὸ ἀρνεῖται ξεκινοῦν ἀπὸ διαφορετικὲς προϋποθέσεις; Εἶναι ἄραγε δεσμευμένοι ἐκ τῶν προτέρων μὲ ἔννοιες τῶν ὄρων αὐτῶν ποὺ κάνουν τὸν ἓνα νὰ ἀποκρούῃ τὴ σύνδεσή τους, ἐνῶ ὀδηγοῦν τὸν ἄλλο ἀναγκαστικὰ στὴ συνάψή τους;

Δύο κλασικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ φιλοσοφία εἶναι εὐ-γλωττα: ὁ Leibniz προϋπέθετε βασικὰ στὸ κοσμοεἰδωλό του (1) μιὰν ἀπειρία μονάδων ποὺ ἀποτελοῦν «αἰώνια ζωντανὰ κάτοπτρα τοῦ σύμπαντος» καὶ (2) μιὰ «προδιατεταγμένη ἄρμονία» ποὺ σὰν νόμος προσδιορίζει τίς σχέσεις τῶν μονάδων μεταξύ τους¹. Διακρίνεται λοιπὸν ἀπὸ μιὰ προ-κατανόηση τοῦ νοήματος τοῦ κόσμου: ὁ κόσμος, «ὁ ἄριστος τῶν δυνατῶν κόσμων», προϋποτίθεται ὡς πολυσύνθετος ἀλλὰ ἀκριβέστατα συντονισμένος μηχανισμός, ρυθμισμένος ἐκ κατασκευῆς νὰ λειτουργῇ σύμφωνα μὲ μιὰν ἀρχὴ ἄρμονίας, ποὺ ἀποτελεῖ a priori ἀρχὴν ὀπτιμισμού, μιᾶς θεωρίας δηλαδὴ νοήματος τοῦ κόσμου ἢ ὁποία κινεῖται πέρα ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς ἐμπειρίας καὶ δὲν ἐπιδέχεται καμιὰν ἐμπειρικὴ ἐπαλήθευση ἢ διάψευση. Ὁ Schopenhauer ἐξᾴλλου ξεκινᾷ ἀπὸ μιὰν ἐκπληξὴ πρὸ τῆς πραγματικότητος καὶ ἀπὸ μιὰ «μεταφυσικὴ ἀνάγκη»² ποὺ δὲν προϋποθέτουν τὸν κόσμο ὡς πρόβλημα (ἢ σύνολο προβλημάτων) ἀλλ' ὡς αἶνιγμα³. Γιὰ νὰ ἐξηγηθῇ τὸ αἶνιγμα τοῦ κόσμου ἀπαιτεῖται μιὰ θεμελιακὴ «φιλοσοφικὴ ἀλήθεια», ἢ ὁποία προσφέρεται ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο ὡς «ἀντικειμενικοποίηση τῆς βούλησης»⁴ καὶ καλύπτει κατ' ἐπέκτασιν τὸν κόσμο ὅλο: ὁ κόσμος εἶναι ἀσυνείδητη βούληση, δηλαδὴ ἀγών, πόλεμος, ἀνάγκη, πάθος, τάση γιὰ ὑπαρξὴ χωρὶς νόημα καὶ χωρὶς σκοπὸ, «ὁ χειριστὸς τῶν δυνατῶν κόσμων»⁵. Ἡ ἄρνηση νοήματος τοῦ κόσμου προϋποθέτει κι ἐδῶ μιὰν a priori κατανόηση τοῦ κόσμου, τῶν κινήτρων καὶ τῶν λειτουργιῶν του. Ἐπιπλέον μιὰ τέτοια «ἄρνηση νοήματος» δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ, γιατί κάθε ἀπόδειξη προϋποθέτει τὸ «νόημα» ὡς ὑπερβατικὸν ὄρον τῆς δυνατό-

1. *Monadologie*, 56, 60, 78 (Die philosophischen Schriften, ἔκδ. C. I, Gerhardt, Berlin 1875-90, VI, 618 κ.έ.

2. *Die Welt als Wille und Vortstellung*, *Sämtliche Werke*, Stuttgart/Frankfurt am Main 1960, II 207 κ.έ.

3. Ὁπ. π. I 577-78.

4. Ὁπ. π. I 161.

5. Ὁπ. π. II 747 κ.έ.

τητος. Τόσο τὸ νόημα ὅσο καὶ τὸ ἀνόητο τοῦ κόσμου δὲν νοοῦνται μὲ ἀναφορὰ στὸν κόσμο τῆς ἐμπειρίας καὶ δὲν ἐπιδέχονται ἐπαλήθευση ἢ διάψευση.

Μιὰ κριτικὴ λοιπὸν ἀνάλυση τῶν προϋποθέσεων τοῦ προβλήματος «νόημα τοῦ κόσμου» ἐπισημαίνει ὀρισμένες ἔσχατες θέσεις σὰν τὶς ἀκόλουθες: (1) Μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε μόνον ἓνα ἀπειροελάχιστο κλάσμα τοῦ συνόλου τῶν γεγονότων καὶ καταστάσεων τοῦ κόσμου. Αὐτὸ ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα σὲ μιὰ ἐφεκτικὴ στάση καὶ ἀποκλείει τὴν δυνατότητα διατύπωσης μιᾶς ὁποιασδήποτε γενικῆς θεωρίας. Ὡς ἐκ τούτου (2) δὲν ὑπάρχει καμιὰ δυνατότητα γιὰ ἕναν ἐμπειρικὰ ἐξακριβωμένο προσδιορισμὸ τοῦ νοήματος τοῦ κόσμου καὶ ἐπομένως (3) μιὰ ὁποιαδήποτε θεωρία ἢ πρόταση γιὰ τὸ νόημα τοῦ κόσμου κινεῖται πέρα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία. Συνεπῶς ὁ,τι εἶναι δυνατό νὰ λεχθῆ γιὰ τὸ νόημα τοῦ κόσμου θὰ ἔπρεπε νὰ προϋποθέτῃ πραγματικὲς ἢ ἀναγκαῖες θέσεις σὰν αὐτές. Ὅ,τι ὅμως λέγεται ἀνέλεγκτα καὶ πέρα ἀπὸ κάθε κριτικὴ καὶ ἀναλυτικὴ τῶν προϋποθέσεων εἶναι ἀπλῆ θεωρία καὶ προτιμώτερο θὰ ἦταν νὰ εἶχε ἀφεθῆ στὴ λήθη.

Τὸ πρόβλημα ἄλλωστε τοῦ νοήματος τοῦ κόσμου, κριτικὰ θεωρημένο, δὲν ἐπικαλεῖται τὴ «λύση» του ἀλλὰ τὴ διερεύνηση τῆς σημασίας του. Ἡ λύση τοῦ προβλήματος αὐτοῦ θὰ σήμαινε τὴ διάλυση, τὴν ἐξαφάνισή του. Γιατὶ τὸ πρόβλημα τοῦ νοήματος τοῦ κόσμου θὰ μπορούσε μόνον νὰ λυθῆ ὅταν θὰ λυνόταν τὸ πρόβλημα τοῦ κόσμου (ὅλα τὰ δυνατὰ προβλήματα του). Ἡ λύση ὅμως αὐτῶν τῶν προβλημάτων δὲν θὰ ἄφηνε κανένα περιθώριο πλέον γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ νοήματος τοῦ κόσμου. Ἡ λύση λοιπὸν τοῦ προβλήματος αὐτοῦ θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὸν ἀφανισμό του.

Μ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ νόημα παρουσιάζονται ὅλα τὰ ἔσχατα φιλοσοφικὰ προβλήματα, ὅπως ἀλήθεια, ἐλευθερία, ἱστορία, ζωὴ κλπ. Ἡ διερεύνησή τους συνίσταται βασικὰ στὴν κριτικὴ ἀνάλυση καὶ ἐξήγηση τῶν ὄρων ποὺ πάντοτε πρέπει νὰ τίθενται καὶ νὰ λαμβάνονται ὑπόψιν γιὰ νὰ ἔχῃ ὁ φιλοσοφικὸς λόγος συνέπεια καὶ νόημα.